

Dokazi postojanja duše

Amar Imamović

UDK 28-183.5

Filozofija u svojoj primarnoj zadaći i definiciji, bar kada govorimo o klasičnoj islamskoj filozofiji, prije svega se zanima za samu egzistenciju (postojanje) i njene osnovne karakteristike i stanja i zakonitosti kojima je ona podložna, bilo da je to egzistent apsolutno – a primarno je to predmet filozofije – ili ograničena pojedinačna egzistencija – i to je njeno sekundarno zanimanje. Ustvari, u tome i leži veličina filozofije, odnosno u njenoj osnovnoj temi zanimanja. Upravo stoga filozofiju u tradicionalnim tekstovima nazivaju još i uzvišena nauka ili mudrost ili majkom nauka.

Dakle, filozofija dokazuje ili odbacuje postojanje određenog vida egzistencije i time priprema teren za istraživačke djelatnosti drugih nauka. Filozofijom se dolazi do mjera za raspoznavanje i razlikovanje zbilja od uobrazilja. Drugim riječima rečeno, filozofija dokazuje postojanje egzistencije kojom se druge nauke bave. Tako filozofija nema potrebu za drugim naukama, dok druge nauke imaju potrebu za filozofijom, prije svega da im dokaže predmet njihovog zanimanja i što je pritom još veoma važno da dokaže potvrdne principe tih nauka.

Osnovna i polazna tačka istraživanja velikog broja nauka, a posebno vjerskih, jeste činjenica da duša postoji. O važnosti ovog pitanja dovoljno je prisjetiti 9. i 10. ajeta

sure *Eš-Šems*: “Bit će spašen onaj ko očisti dušu, a izgubit će onaj ko uprlja dušu.” Ovo pitanje je danas posebno važno kada u savremenim školama mišljenja nailazimo da se u potpunosti negiraju više onostrane nematerijalne zbilje, jednom riječju ono što podrazumijeva metafizika. Dokazujući postojanje duše kao zasebne zbilje i u drugom koraku njene nematerijalnosti time postavljamo temelje za mnoge druge rasprave. Ovaj tekst ima za cilj da ponudi tek nekoliko dokaza i to onih koji su razumljiviji za širi broj čitalaca. Naravno, na neke od njih postoje prigovori i kontraargumenti. S obzirom na namjeru i okvir i prostor teksta, mi ovom prilikom nećemo ulaziti u šire rasprave, a koje postoje u relevantnim knjigama.

Dokaz o postojanju duše

Kada govorimo o dokazima postojanja duše, oni se dijele na dvije grupe: dokazi koji općenito dokazuju postojanje duše i dokazi koji su ograničeni na dokazivanje postojanja čovjekove duše. Ibn Sina u *Eš-Šifā*, Fahrur Razi u *El-Mubāhisul-mašriqijje*, a Mulla Sadra u *Asfāru erbe'e* donose sljedeći dokaz o postojanju duše općenito. Ta argumentacija slijedi sljedeću logiku: Svi smo mi svjedoci postojanja materijalnih i tjelesnih bića u

ovom svijetu koji ostvaruju različite učinke i djelatnosti koje nisu istovjetne, npr.: osjećaji, kretanje, razmišljanje, donošenje odluka, hranjenje, rast, razmnožavanje itd. Nema sumnje da sve ove različite djelatnosti moraju imati svoja ishodišta u spomenutim materijalnim bićima i prirodno se nameće pitanje šta može to biti? Prema pravilima – a to znači da svaku stvar uobličava materija, forma, djelatni uzrok i krajnji uzrok – to je ili prima materija ili tjelesna forma ili nešto već treće.

Prima materija ne može biti ishodište tih različitih radnji jer je ona čista potencija, tj. ona jedino može prihvatiti radnju, a ne može biti i djelatnik.

Tjelesna forma, isto tako, ne može biti ishodište ovih različitih i neistorodnih radnji, jer je ona zajednička svim tijelima, bilo da su to živa ili mrtva bića, a nešto što je zajedničko svim tjelesima ne može biti ishodištem različitim radnjama i to kod jednog broja tjelesa. Prema tome, postojanje tjelesa kod kojih se javljaju različite i nejednake aktivnosti, po sebi je dokaz da tjelesna forma nije ishodište različitih i nejednakih radnji. Mi to ishodište nazivamo duša od koje dolaze ove različite aktivnosti.

I kod biljaka i životinja i čovjeka kod kojih postoje različite i neistorodne djelatnosti, ishodište tih djelatnosti nije prima materija i tjelesna forma već nešto treće, što dokazuje postojanje duše na općenit način.

Morteza Motahhari ima veoma lijep govor o dokazu postojanja duše i autentičnosti snage života. U nastavku donosimo dijelove tog govora.

“Bilo da mi percipiramo zbilju života – šta god da to bilo, bilo da mi možemo percipirati tu zbilju ili ne, ali činjenica koja je sigurna i neporeciva jeste da neka bića koja mi doživljavamo kao živa bića s dušom i nazivamo ih životinja i biljka, imaju jednu vrstu učinaka i aktivnosti koja ne nalazimo kod bića koja su bez duše i mrtva su.

Za ova bića je svojstveno da imaju svojstvo čuvanja sebe, odnosno svoje biti, tj. da

izbjegavaju izvanjske utjecaje i radnje usmjerene na njih. To ima značenje da su ta bića s dušom, s jednom potpuno unutrašnjom snagom, spremna za život u svom okruženju. Ona, takva bića, svoje unutarnje snage i sposobnosti usmjeravaju na takav način da mogu da se bore sa vanjskim faktorima, a u svoju korist.

Kod živih bića postoji sposobnost prilagođavanja s okolinom i ova karakteristika dolazi od jedne unutrašnje aktivnosti koju uopće ne možemo vidjeti kod neživih bića. Ako se neživo biće nađe u okruženju koje mu prijeti njegovom uništenju, ono neće pokazati nikakve aktivnosti u očuvanju sebe.

Naprimjer, živo biće ima svojstvo stjecanja navike i običaja. Tako, ako se živo biće nađe naspram izvanjskih faktora koji mu stvaraju smetnju, ono u početku pada pod jak utjecaj i gubi kontrolu nad sobom, ali s vremenom i postepeno stječe naviku i jedan vid očuvanosti i zaštićenosti spram te pojave. Ova stečena zaštićenost je rezultat unutarnjih aktivnosti i sposobnosti da se prilagodi okolini. Ono ovu sposobnost stječe do mjere kojoj to dozvoljavaju sredstva...”

Nakon što Motahhari ustvrđuje činjenicu da su evropski naučnici učinili velike napore na polju biologije i vrlo uspješna i začuđujuća istraživanja, konstatira da je to uveliko pomoglo filozofiji tako da joj je pripremio teren za istraživanja po pitanju duše i tijela, iako to nije bila njihova namjera. Nadalje, on ustvrđuje da je veliki broj naučnika nakon ovih istraživanja prihvatilo postojanje života, međutim i dalje je bilo onih koji su negirali takvo što. Tako on u nastavku kaže.

“Jean-Baptist Lamarck, poznati botaničar, porekao je autentičnu životu snagu u bićima i zvanično je obznanio da živa bića treba promatrati u okviru mehaničkog ustroja. Kada precizno analiziramo njihove stavove, shvaćamo šta je njih nagnalo da poreknu autentičnost živote snage, a to je zato što su

autentičnu životnu snagu gledali istovjetno dualizmu i egzistenciju životne snage odvojenom od materije i karakteristika materije. Oni su ovo pitanje razmatrali tako da ukoliko životna snaga ima autentičnost, u tom slučaju, nužno bi trebalo da ne ovisi i stoji u vezi s okolinom i njenim faktorima, a to znači da u svim okruženjima bude jednaka, da ne pada pod utjecaj okoline i da ne ovisi o fizičkim i hemijskim tjelesnim aktivnosti. Međutim, naučna posmatranja potvrđuju nešto sasvim drugo. Lamarck kaže da život nije ništa drugo do kvalitet i svojstva fizike, te da sva svojstva života ovise o fizičkim i hemijskim uzrocima, a njihovo ishodište je u materijalnoj zgradi bića s dušom.”¹

Dokazi o nematerijalnosti duše

Možda najvažnija i najkorisnija tema na području filozofije duše je pitanje nematerijalnosti duše. Ovo pitanje ima svoje implikacije na mnoštvo drugih područja znanosti kao što je teologija, moral, psihologija i druge nauke. Dokazivanjem nematerijalnosti duše veoma jasno se da pojasniti autentičnost i neovisnost duše. Istovremeno pitanje života nakon smrti, te ahiretskog blaženstva i patnje – kako u Berzahu tako i na Sudnjem danu – kao i pitanje podizanja zastora nakon smrti u svijetu Berzaha dobija svoje racionalno pojašnjenje.

Islamski filozofi su predočili brojne dokaze o nematerijalnosti ljudske duše. Međutim, prije Mulla Sadre isti filozofi niti su bili saglasni o postojanju animalne (životinjske) nematerijalne duše niti su imali jake dokaze u svoj prilog. Šta više, većina ih je negirala takvo što ili izražavala sumnju u tom pogledu. Tek Mulla Sadra nudi jake i neporecive dokaze o nematerijalnosti animalne duše.

Uzimajući u obzir postojanost imaginarnih i partikularnih slika u duši, Ibn Sina nije smatrao dalekim nematerijalnost animalne duše, kao što je to s univerzalnim racionalnim pojmovima. Međutim, bio je svjestan da to nije u skladu s temeljima peripatetičke filozofije, pa kaže: “Ostaje pitanje kako se imaginarne i partikularne slike ocrtauju u duši? U krajnjem mogu reći da pitanje nematerijalnosti imaginarnih slika i sličnih njima jača mišljenje o nematerijalnosti animalnih duša neracionalnih u čovjeku i može se reći da je i animalna duša prosta, odnosno nema dijelova, jedinstvena i nematerijalna i ona percipira, a s promjenom materije tijela ona ostaje postojana, a organi i udovi tijela su njeno oruđe.”²

Mulla Sadra čvrsto vjeruje u nematerijalnost animalne duše i to dokazuje putem nematerijalnosti partikularnih osjetilnih i imaginarnih percepcija. Također, ovim on dokazuje da su i sva druga svojstva duše nematerijalna. A što se tiče vegetativne duše, postoji suglasnost o tome da ona nije nematerijalna ili u najmanju ruku još nije ponuđen dokaz o tome.

U nastavku ćemo navesti samo nekoliko dokaza od više njih, onoliko koliko nam ovaj prostor dozvoljava pritom izbjegavajući komplicirane dokaze za čije razumijevanje je potrebno predznanje iz drugih filozofskih postavki.

1. *Prisutno ili izravno znanje o nama, ono što nazivamo “ja”*

Jedan od najvažnijih dokaza nematerijalnosti duše je posredstvom prisutnog znanja. Kao uvod treba reći da je samosvijest svakom čovjeku očigledna i neporeciva stvar. Svako sebe percipira prisutnim znanjem. To čak ne negiraju ni materijalisti. Svako ima znanje o sebi i sebe vidi drugačijim i posebnim u odnosu na druge. Svako nužno razumijeva kod sebe

¹ Morteza Motahhari, *Madžmu'ėje asār*, sv. 13, str. 36-40.

² Ove riječi prenosi Mulla Sadra u *Asfāru*, sv. 8, str. 229-230. od Ibn Sine iz njegova djelu *El-Mubāḥesāt*.

“ja postojim”. Jedino što ovdje treba dokazati i ponuditi objašnjenje jeste pitanje šta je to zbilja onoga “ja” čije postojanje je očigledno. Kakvo ima svojstvo “ja”? Da li je materijalno ili nematerijalno? Da li je neovisno ili je istovjetno što i tijelo ili je od svojstava tijela?

U nastavku navodimo pojašnjenje Allame Tabatabajija ovog pitanja.

“Svako od nas ima svijet o sebi, o onome što nazivamo “ja”. Izravno posmatra svoje “ja” koje ne može izjednačiti ni sa jednim od organa i udova, jer sa njihovim uvećanjem ili umanjenjem ono “ja” ne doživljava nikakve promijene. Sa prolaskom godina i slabljenjem moći “ja” se ne mijenja, osim što postaje savršenije i jasnije. Nekad se dešava da čovjek zaboravi na neke organe ili cijelo tijelo, ali zaboraviti na sebe nije moguće. Čovjek sebe od trenutka svoje najdalje prošlosti koje pamti pa do trenutka u kojem trenutno jeste (treba imati na umu da ovo prisjećanje uvijek ide sa prisjećanjem jednog niza aktivnosti i događaja koji su vremenski, dok ono “ja” koje posmatramo nije svodivo na vrijeme čak i na novu misli) sebe vidi kao jednu jedinstvenu povezanu nepromjenjivu cjelinu.

Čovjek posmatra svoje biće koje je jedinstveno u kojem mnoštvo i djeljivost nema mjesta. Čovjek posmatra sebe (a to je od svega do sada veće) da je čisto biće koje nema nikakvih konačnih granica i u njemu nema nikakve pomiješanosti s nečim drugim i nema nikakve odvojenosti od sebe i nikakvog oblika koji bi se ispriječio između njega i njega.

Ovo sve daje za rezultat da znanje o sebi samom nije materijalno. I više od toga, daje za rezultat da sama duša ima znanje o sebi. To znači da je zbilja znanja i zbilja spoznavanog, kada je duša u pitanju, jedno.”³

Ovaj dokaz se temelji na činjenici da duša ili ono naše “ja” koje jeste predmet spoznaje

duše, ali prisutnim znanjem, nema nijednu od materijalnih karakteristika i time je dokazana nematerijalnost duše.

2. Dokaz levitirajućeg čovjeka

Ovaj dokaz je prvi osmislio Ibn Sina, a potom su ga prihvatili drugi filozofi poput Mulla Sadre i Fahru Razija. Dokaz je sljedeći.

“Pretpostavimo da je čovjek u jednom trenutku stvoren i to tako da su mu svi organi i udovi u potpunom obliku, ali nijedan od čovjekovih osjetila nije aktivan. Oči ništa ne gledaju, uši ništa ne slušaju, tijelo ništa ne dodiruje, osjetilo mirisa ništa ne registruje, niti osjetilo okusa išta kuša. Takav čovjek je postavljen u jedan prostor gdje njegov tijelo nije ni sa čim u kontaktu. Tijelo nije izloženo nikakvom podražaju kao što su hladnoća i toplota. Udovi tijela jedni druge ne dotiču. U takvom stanju nijedno naše osjetilo ne percipira, odnosno nije nadraženo da bi primilo informaciju izvana, čak smo zaboravili na naše udove i organe, ali istovremeno percipiramo našu bit i ličnost. Dakle, svjesni smo sami sebe i to prisutnim izravnim znanjem bez da percipirao nijednu od karakteristika materije, kao što je dužina, širina, obim, kapacitet, usmjerenje i strana. Čak i da, pod pretpostavkom, zamislimo organe i udove našeg tijela, osjećat ćemo da ništa od toga nije naše biti i nema udjela u našoj ličnosti. Sve ovo govori o tome da naša duša nije isto što i naše materijalno tijelo i da su njene karakteristike drugačije od karakteristika materije.”⁴

Moguće je prigovoriti ovom dokazu da je on empirijski dokaz, jer se on oslanja na iskustveno i sve dok se ono ne ostvari u ovakvim specifičnim uslovima ne može se potvrditi njegova ispravnost. Međutim, ovaj prigovor ne možemo prihvatiti jer nastojanje ovog

³ Allame Sejjid Muhammed Husejn Tabatabajija, *Usūle felsofe ve ravveše reālism*, sv. 1, str. 85-91.

⁴ Ibn Sina, *Tabi'ijāt Šifā*, “Kitāb nefis”, str. 13; *El-Isārāt*

ve et-tanbihāt, sv. 2, str. 292-293; Fahru Razi, *El-Mubābesul-mašriqijje*, sv. 2, str. 224-225; Mulla Sadra, *Asfār*, sv. 8, str. 44.

dokaza da se zadubimo snagom duha u svoju nutrinu i to jednim dubokim promišljanjem.

Drugim riječima rečeno, ispravnost ovog dokaz nije uslovljen stvaranjem spomenutih okolnosti i izravnim ostvarenjem praktičnog iskustva u takvom okruženju. U stvari, namjera je da čovjek jačanjem meditacije u smjeru usredsređenja na dušu može doći do takvog unutarnjeg iskustva. Čovjek može doći u stanje da zaboravi na sve osjetilne i neosjetilne percepcije i percipiramo samo svoju bit.

3. Nemogućnost utiskivanja većeg u manje

Jedan od dokaza nematerijalnosti duše je nemogućnost utiskivanja većega u manje što je racionalno potpuno očigledno. Naprimjer, ne može se planina staviti ili utisnuti u ljudsku šaku. Ovaj dokaz se temelji na nekoliko uvoda:

- a) Naš um planinu, pustinju i more, koji se nalaze izvan uma, s svom njihovom veličinom percipira i smješta u um.
- b) Naše percipiranje tih stvari se ne odvija kroz direktan odnos duše sa tim stvarima u vanjskom svijetu gdje i egzistiraju, jer u suprotnom kako bi bile objašnjive greške koje se javljanju kod nekih percepcija. To znači, ukoliko bi naš um izravno ostvarivao kontakt s stvarima u vanjskom svijetu i percipirao samu njihovu zbilju, kako to da dolazi do grešaka u percepciji? Do greške dolazi kada između uma i te stvari u vanjskom svijetu postoji posrednik i onda ta umska slika može da odgovara ili ne odgovara objektu u vanjskom svijetu. Dakle, naša percepcija o stvarima u vanjskom svijetu je posredstvom umske i racionalne slike.
- c) Da bi percipirali stvari u vanjskom svijetu u njihovoj stvarnoj veličini neizbježno umska slika o tim stvarima mora biti iste veličine kao u vanjskom svijetu. U suprotnom um ne može percipirati

velike stvari u njihovoj pravoj veličini, jer naša jedina veza s stvarima u vanjskom svijetu su te slike i percepcije koje imamo o njima, a pretpostavka je da manje slike ne mogu ukazivati na te velike stvari.

- d) Mozak, nervi i osjetilni organi, ustvari cijelo ljudsko tijelo nema kapacitet prihvatanja tih velikih slika.
- e) Racionalno je neprihvatljivo da veća stvar bude utisnuta u manju.

Nakon ovih uvoda možemo zaključiti da umske slike velikih stvari moraju imati mjesto koje nije tijelo, mozak, nervi, a to je upravo nematerijalna duša.

Filozofi materijalisti su uputili prigovor ovoj argumentaciji objašnjavajući da nužno umske slike ne moraju biti iste veličine kao i predmeti i stvari koje se percipiraju. Moguće je da perceptivne slike budu male slike poput mikrofilma koje stvara mozak i nervi, a mi upoređivanjem i drugim mjerilima shvatamo i dokučujemo njihovu zbiljsku veličinu u vanjskom svijetu.

Odgovor na prigovor je da, kao prvo, da bismo percipirali i vidjeli izvanjske stvari nemamo potrebu za sredstvima upoređivanja i drugim mjerilima. Zapravo, mi stvari vidimo u njihovoj veličini bez da ih upoređujemo s nečim drugim. Drugim riječima, poznavanje zbiljske veličine stvari u vanjskom svijetu nije isto što i njihovo viđenje.

A kao drugo, da bi se upoređivanjem došlo do zbiljske veličine izvanjski stvari podrazumijeva da naš um već otprije ima znanje o vanjskom svijetu, a naš um nema izravan kontakt s izvanjskim stvarima osim umskim percepcijama vanjskoga svijeta a to su umske slike koje su, prema pretpostavci onih koji upućuju prigovor, veoma male i neznatne.

Kao treće, i da prihvatimo da su te slike veoma male i da čovjek kroz iskustvo, ponavljanjem tog iskustva i posredstvom mjerila upoređivanja dokuči zbiljsku veličinu izvanjskih stvari, to opet našu argumentaciju

ne dokida jer naše pitanje u tom slučaju je: Da li se nakon tih procesa o kojima vi govorite dokučuje zbiljska veličina velikih stvari ili ne?

Ako ne percipiramo, to bi značilo da naš um uopće nema znanja o izvanjskim stvarima, a što je oprečno pretpostavci. A ako percipiramo, to znači da u našem umu pronalazimo slike velikih stvari, jer percepcija bez slika stvari uopće nije moguća. Percepcija nije ništa do realizacije i uobličavanja slike u umu.

4. Nematerijalnost univerzalnih pojmova

Prije nego što predložimo sami dokaz, treba znati da su univerzalni pojmovi oni koji mogu odgovarati za više jedinki, odnosno univerzalan pojam je takav da može obuhvatiti više jedinki.

Dakle, čovjek ima sposobnost percipiranja univerzalnih pojmova kao što su drvo, životinja, planina itd. Ovi univerzalni pojmovi nemaju karakteristike materije kao što su veličina, dužina, širina, boja, kapacitet i nisu djeljivi. Naprimjer, univerzalni pojam "čovjek" je čist od karakteristika jedinki koje predstavlja. Upravo zbog ovoga on može odgovarati za više jedinki pa čak i beskonačno jedinki. S ovim pojašnjenjem je dokazana nematerijalna percepcija uma.

Nadalje, samim dokazivanjem nematerijalne percepcije ujedno je dokazana i nematerijalnost onoga koji percipira, odnosno subjekta percipiranja. Ovaj dokaz je čvrst i potpun bilo koji oblik percepcije da pretpostavimo – jer oko toga postoje dva mišljenja – bilo da je to oblik percepcije kod kojeg je ona proizvod duše ili dolazi se uobličava i utiskuje u dušu. U oba slučaja između onoga što se percipira, a dokazali smo da je to nematerijalno, i onoga koji percipira mora postojati srodnost. Ili kako Mulla Sadra u definiciji percepcije kaže da je to čin kod kojeg je prisustvo slike stvari kod subjekta percepcije na način da između toga dvoga ne postoji nikakav zastor ili prepreka. A jedno

od osnovnih obilježja materije jeste da ono proizvodi zastor i udaljenost između stvari. Materijalni svijet ima dužinu i dimenzije, a gdje god imamo ovo, njegovi dijelovi su međusobno udaljeni i odvojeni. Isto tako, gdje god da imamo dijelove, svaki taj dio je opet djeljiv na manje dijelove. Ovim je dokazano da između dva materijalna djela postoji treći dio koji čini zastor između njih.

5. Moć duše da upoređuje između percipiranih slikama

Ovaj dokaz potvrđuje i nematerijalnost subjekta percepcije, odnosno duše, i nematerijalnost partikularnih percipiranih slika, odnosno osjetilnih i imaginarnih slika. Mulla Sadra ovaj argument predložava u poglavlju *Asfara* koji se bavi pitanjem znanja. Sažetak ovog dokaza bi bio sljedeći.

Čovjek može upoređivati između dvije stvari u pogledu veličine, visine, boje, težine itd., tako da dolazi do zaključaka da su slične, jednake ili različite. Naprimjer, kažemo da jedna stvar veća i ljepše boje od one druge. S obzirom na to da onaj ko vrši upoređivanje i presuđuje mora kod sebe imati prisutnim te dvije stvari i da čovjekov um nužno mora imati znanje o obje stvari.

Ako bi percipirane slike obje ova stvari bile utisnute u dijelu tijela, recimo u moždanim ćelijama i nervima, to bi nužno značilo da svaki taj dio tijela percipira sliku koja je u njoj utisnuta, a da nema uvida u slike koje su utisnute u drugim dijelovima. Postavlja se pitanje, koja je to perceptivna moć koja ih sve percipira i ujedno upoređuje? Isto tako, ako se kaže da ih jedan materijalan organ percipira na jednom mjestu, pitanje i problem ostaju isti. Jer, svaki dio tog organa opet percipira samo svoju utisnutu sliku, a ne i sliku koja je utisnuta u drugi dio.

Nužno moramo prihvatiti da obje ove stvari percipira perceptivna elementarna (a to znači da nije iz dijelova) moć i koja zbog svoje jedinstvenosti i elementarnosti

obujmljuje obje stvari na jednom mjestu. Ovaka moć ne može biti iz kategorije materijalne supstance i akcidenata. Prema tome, percepcija i uobličavanje slika ne može se dešavati u materijalnom.⁵

6. *Nedjeljivost znanja*

Sljedeći dokaz o nematerijalnosti duše je činjenica da znanje i percepcija nemaju materijalne karakteristike. Jedna od karakteristika materijalnih stvari je da je ona djeljiva. Znanja je takvo da je nije djeljivo, a to znači da se sami čin percepcije i spoznaje ne može biti sastavljeno iz dijelova. Koliko god je moguće da je predmet znanja djeljiv, ukoliko je materijalan, aspekt znanja nije isto što i aspekt spoznatog predmeta.

Ako se prigovori i kaže da naš um ima sposobnost da od jedne materijalne stvari, kao što je čovjek, podijeli na dijelove – naprimjer, da um ima sliku o čovjekovoj ruci, o nozi, o glavi itd., u odgovoru ćemo reći da ovdje nije došlo do podjele prethodne cjelovite slike o čovjeku na manje slike. Potvrda toga je da je ona cjelovita slika o čovjeku još uvijek očuvana i možemo istu tu sliku prizvati u umu. Ono što je se ovdje desilo je to da su se pored one cjelovite slike o čovjeku pojavile i druge slike o njegovim udovima. U zbilji se nije desila podjela slike.

Sljedeća karakteristika materijalnih stvari je da su one podložne promjeni dok znanje po svojoj biti nije promjenljivo. U vezi s ovim Mulla Sadra kaže: "Onaj ko saznaje i percipira treba da je nematerijalan jer čin percipiranja predstavlja prisustvo slike stvari koja se percipira kod subjekta percepcije. Perceptivna slika, odnosno slika znanja ni na koji način nije podložna podjeli, te isto tako na nju ne može osjetilno pokazati. Prema tome, slika znanja nije materijalna, što opet nužno znači da je i onaj koji percipira nije materijalan."⁶

7. *Stalna povezanost "ja" s čovjekovim postojanjem*

Čovjek u nekim slučajevima, a posebno onda kada biva u potpunosti zaokupljen nekom stvari i na nju usredotočen, zaboravi na svoje tijelo i njegove udove, ali se nikada ne može desiti da zaboravi svoje "ja", ličnost i osobnost. Ovo mišljenje potvrđuje to što u istom tom stanju kaže: "Ja sam se naljutio." "Čuo sam te i vidim ti lice." Istovremeno dok je zaboravio na svoje tijelo svjestan je svoga "ja". Dakle, ono što je zaboravljeno nije isto onome o čemu se ima svijest. Time je potvrđeno da duša nije isto što i tijelo.

8. *Nepovezanost onoga što predstavlja "ja" s organima tijela*

Sljedeći dokaz u prilog nematerijalnosti duše je da s smanjenjem ili uvećanjem organa tijela ne dolazi do promijene onoga što mi pod "ja" razumijemo. Naprimjer, ako dođe do otkidanja i odvanja ruke ili noge naše "ja" se ne mijenja. Tako slobodno možemo reći: Odsječena je moja ruka ili noga, ali je moja ličnost sačuvana čitava.

9. *Sposobnost uma da percipira spojeni kvantitet*

Naš um percipira spojeni kvantitet kao što su linija, površina, krug i sl., kao svojstvo spojenosti. S obzirom na to da ove pojave u prirodi ne postoje, dolazimo do zaključka, kao prvo, da percepcija i slika spojenog kvantiteta nije materijalna, i kao drugo, da mjesto ovih slika nije u materijalnom, što znači da i sama percepcija (slika) nije materijalna kao i onaj koji percipira tu sliku.

Treba samo napomenuti da kod spojenog kvantiteta njegovi dijelovi nisu rastavljeni za razliku od rastavljenog kvantiteta čiji dijelovi su rastavljeni kao što je to slučaj kod brojeva.

Između filozofa racionalista, senzualista i islamskih filozofa postoji razilaženje oko

⁵ Mulla Sadra, *Asfar*, sv. 3, str. 297 i 447.

⁶ Mulla Sadra, *Asfar*, sv. 3, str. 470-471.

toga na koji način um dolazi do ovih vrsta slika i pojmova. Evropski racionalisti, kao što je Dekart, smatraju da je izvor ovih percepcija čovjekova primordijalna priroda i struktura ljudskog uma. Oni kažu da je struktura ljudskog uma takva da bez potrebe za osjetilom dolazi do ovih oblika percepcije i pojmova. Njihov argument za ovu tvrdnju je da u vanjskom svijetu izvan uma ne postoje ove pojave, tj. u vanjskom svijetu ne postoji linija, površina i krug.

Oprečno njima, filozofi senzualisti poriču stvari kao što racionalne primordijalne spoznaje. Oni kažu da sve umske slike i percepcije proizlaze iz osjetilnih stvari. Kod percepcija, kao što je linija, površina i krug, oni su mišljenja da takvi pojmovi, koliko god da u umu nastaju nakon posmatranja stvari u prirodi, nemaju zbiljski primjer u vanjskom svijetu. U stvari, to su manjkavi i nesavršeni primjeri od kojih um, nakon što ih percipira svojom snagom, stvara savršene slike.

Šta goda da smatrali izvorom slika i percepcije spojenih kvantiteta, nema sumnje da ove stvari – sa svojstvima prožimanja i spojenosti jednodimenzionalne, kao u slučaju linije i dvodimenzionalne kao u slučaju površine – ne postoje u vanjskom svijetu. Ono što postoji u materijalnoj prirodi, bilo da je izvan uma ili čovjekova mozga, sastavljeno je iz dijelova i razmaka i trodimenzionalno je. Prema tome, spojeni kvantitet sa ovim karakteristikama postoji samo u umu. Dakle, posuda uma se razlikuje od posude materije. Na temelju umskih slika koje su savršene i upotpunjenje čovjek uspostavlja čvrste matematičke i geometrijske zakone.

10. Memorija

Sljedeći je dokaz o nematerijalnosti duše postojanje memorije kod čovjeka i životinja. Sažetak argumenta bi glasio:

Čovjek ima sposobnost da jednu stvar, koju je u nekom vremenu doživio i osjetio, nakon dugog niza godina ponovo prizove u

umu. U slučaju da je ta percepcija materijalna pojava i da je smještena u nekom od tjelesnih organa (kao što je recimo mozak), trebalo bi da nakon protoka vremena nestane ili da se promijeni, čak i da iste ćelije ostanu žive sve to vrijeme, usljed sagorijevanja i varenja hrane trebalo bi da se promijeni. Postavlja se sljedeće pitanje: Kako je moguće istu tu sliku prizvati u umu. Pritom, po unutarnjem doživljaju, znamo da je onaj koji percipira u prvom vremenu isti kao i onaj u drugom vremenu. Da nije tako, odnosno da je onaj koji percipira dvoje i različito u ta dva vremena, ne bi postojala ni jedna jedinstvena zbilja i u tom slučaju ni memorija ne bi bila ista i kao rezultat toga ni prisjećanje ne bi imalo smisla.⁷

U vezi ovoga Morteza Motahhari nudi pojašnjenje: “Mogućnost snage uma da memoriše stvari i da čuva ono što je percipirala posredstvom osjetila, i potom da se toga prisjeti i to na način da ona slika koje se prisjetila budi ista ona koja je prije nekad memorisana, a nije nova percepcija, predstavlja jedno od najtajanstvenijih pitanja duše. Filozofija na dobar način pojašnjava činjenicu da se duša nalazi izvan nervnog sistema i njegovih aktivnosti, oprečno materijalistima.

11. Ne ostvarenje percepcije u slučaju kada nema usredsređenja

Ukoliko bi percepcija funkcionisala poput materijalnih akcija i reakcija, trebalo bi da sa postojanjem svih materijalnih uvjeta desi i percepcija. Međutim, često se desi da i pored svih uvjeta, a zbog usredsređenosti duše na neku drugu stvar, percepcija se ne dešava. Naprimjer, čovjek je zamišljen i u razmišljanju je usredsređen na neku stvar istovremeno dok su mu oči otvorene, ali ne registruje šta se dešava ispred njega niti čuje okolinu.

⁷ Vidjeti više: Muhammed Taqi Misbah Yazdi, *Osnove islamske filozofije*, Fondacija “Baština duhovnosti”, Mostar, 2013, lekcija 49.

Kao rezultat možemo reći da percepcija ovisi o usredsređenosti duše i ne može se smatrati da spada u materijalnu kategoriju kojom vladaju akcija i reakcija koliko god da je to uvod i priprema terena za ostvarenje percepcije, jer je duša vezana za tijelo i ima potrebu za tim.

12. Nematerijalnost percepcije i onoga što se percipira

Ovaj argument je postavio Farabi, a nakon njega prihvatili su ga neki filozofi a između njih i Mulla Sadra. Argument se temelji na činjenici da su percepcija i ono što

se percipira nematerijalni. Farabi kaže: "Duša obdarena razumom percipira oprečne stvari a takvo što na taj način je nemoguće da bude prisutno u materiji."⁸

Kao što smo istakli na početku teksta ovo bi bio kratak pregled dokaza postojanja duše i njene materijalnosti. U sljedećem tekstu bavit ćemo se jednim veoma zanimljivim i važnim pitanjem a to je o načinu povezanosti duše i tijela u duhu islamske filozofije.

⁸ Hasan Zade Amoli u svom djelu *Marefate nefis*, str. 353. prenosi iz Farabijeve knjige *Esbātu mufāreqāt*.

Literatura

Morteza Motahhari, *Madžmū'ej-e asār*, Entesārāt Sadra, Qom, 1373. solarne god.
 Abbās Nikzād, *Ma'ārefat-e naḥs*, Andžoman-e ma'āref-e eslāmi-je Irān, Qom, 1382. solarne godine.
 Hādže Nasirud-dīn Tūsi, *Šarhu-l-ešārāt we et-tanbihāt*, Bustān-e ketāb, Qom, 1391. solarne god, treće izdanje.
 Mulla Sadra, *El-Hikmetu-l-mute'ālije*, Dar Ehia El-Toorath Al-Arabi, Bejrut, 2002.
 Allāme Sejjid Muhammed Husejn Tabātābaji, *Nihājetul-hikme*, Mu'assesetul-našr el-islāmi

et-tab'e li-džemā'e el-muderrisīne bi-qom, 1383. solarna godina.

Allāme Sejjid Muhammed Husejn Tabātābaji, Morteza Motahhari, *Načela filozofije i metoda realizma sv. 1. i 5*, Fondacija "Mulla Sadra", Sarajevo, 2007.

Akbar Eydi, Učenje o duši, Fondacija "Mulla Sadra", Sarajevo, 2012.

Muhammed Taqi Misbah Yazdi, *Osnove islamske filozofije*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2013.